

Трембач І. І.,
аспірант II курсу юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КРИМІНАЛЬНЕ СТЯГНЕННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

CRIMINAL PENALTY FOR VIOLATION OF LEGISLATION OF THE STATE SECRET

Досліджено загальні положення щодо кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці в Україні. Визначено особливості диференціації кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці. Установлено проблеми щодо кримінальних стягнень за порушення законодавства про державну таємницю. Сформовано пропозиції щодо вдосконалення інституту кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці в Україні.

Ключові слова: державна таємниця, порушення кримінального законодавства, кримінальне стягнення.

Исследованы общие положения об уголовной ответственности за разглашение государственной тайны в Украине. Определены особенности дифференциации уголовной ответственности за разглашение государственной тайны. Установлены проблемы уголовных взысканий за нарушение законодательства о государственной тайне. Сформированы предложения по совершенствованию института уголовной ответственности за разглашение государственной тайны в Украине.

Ключевые слова: государственная тайна, нарушение уголовного законодательства, уголовное взыскание.

The general provisions on criminal liability for disclosure of state secrets in Ukraine are investigated. The features of differentiation of criminal responsibility for disclosure of state secrets are determined. The problems of criminal penalties for violating the law on state secrets were established. The proposals on improving the institute of criminal responsibility for the disclosure of state secrets in Ukraine have been formed.

Key words: state secret, violation of criminal law, criminal punishment.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних та регіональних інформаційних протистоянь, деструктивних комунікативних впливів, зіткнення різновекторних національних інформаційних інтересів, поширення інформаційної експансії та агресії у світовому масштабі, захист національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки стають стратегічними завданнями розвинених сучасних держав у системі глобальних інформаційних відносин.

Збереження інформаційного суверенітету, формування ефективної системи безпеки в інформаційній сфері є актуальною проблемою і для України, яка сьогодні є об'єктом зовнішньої інформаційної експансії, маніпулятивних пропагандистських технологій та руйнівного інформаційного вторгнення. В умовах російської агресії проти нашої держави захист національного інформаційного простору від негативних інформаційно-психологічних впливів і гарантування інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету набувають особливого значення. Вони стають чинниками збереження національної ідентичності України та функціонування її як суверенної та незалежної держави. Тому аналіз особливостей кримінальних стягнень за розголошення державної таємниці є актуальним з наукової і практичної точок зору. Це підтверджує сучасна судова практика, яка дозволяє якомога достовірно встановити реальний стан забезпечення інформаційної безпеки в Україні за рахунок притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, вітчизняна кримінально-правова наука висвітлює цю проблематику лише фрагментарно, адже їй

присвячено лише кілька статей загального характеру Д.П. Калаянова, Н.В. Анчукової і Л.Ф. Дадерко. Саме це і потребує подальшого наукового аналізу проблем кримінальної відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю.

Мета статті полягає в розкритті та з'ясуванні теоретичних і практичних проблем кримінальних стягнень за розголошення державної таємниці.

Досягнення цієї мети потребує вирішення таких наукових завдань:

- 1) висвітлення стану осягнення цієї проблеми у вітчизняній науці;
- 2) вивчення нормативної основи проблеми захисту державної таємниці в умовах російської агресії проти нашої держави;
- 3) розкриття особливостей застосування кримінального закону за порушення законодавства про державну таємницю.

Виклад основного матеріалу. Під кримінальною відповідальністю прийнято вважати передбачені у КК обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави у виді примусових заходів (покарання), адекватних ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину [12, с. 97].

Основною формою реалізації кримінальної відповідальності є винесення судом обвинувального вироку з призначенням засудженому відповідного виду та строку покарання, яке реально відбувається цією особою. Однак, як свідчить статистика, суди України виносять вирок до реального відбування покарання тільки у 30% випадків порушення законодавства про державну таємницю.

Судова практика щодо винесення вироків по ст. ст. 328 та 329 КК України доводить до висновку, що найчастіше суди призначають узгоджене сторонами угоди покарання у вигляді позбавлення волі строком на 2 (два) роки без позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю. Водночас на підставі ст. 75 КК України деяких осіб звільняють від відбування призначеного покарання з випробуванням, якщо вони протягом іспитового строку тривалістю 1 (один) рік не вчинять нового злочину і виконують покладені на них (згідно зі ст. 76 КК України) обов'язки. Саме це добре ілюструють судові вирoki по справам № 569/5912/17, № 161/15576/17 [2; 4].

Диференціація кримінальної відповідальності відбувається через урахування і відображення в кримінальному законі ознак, які підвищують чи зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину. Зменшення ступеня суспільної небезпеки може відбуватися до такого рівня, коли діяння взагалі вже не визнається злочином. Тому в доктрині кримінального права виділено такі правові засоби диференціації кримінальної відповідальності [5, с. 99]:

1) використання в диспозиціях статей Особливої частини КК кваліфікувальних чи привілейованих ознак і виділення різних видів складів злочину за ступенем суспільної небезпеки, що закріплено ст. ст. 328, 329 та 422 КК України, згідно з якими відповідальність за розголошення державної таємниці залежить від способу вчинення діяння [1];

2) установлення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою на підставі наявності ознак ч. 2 ст. ст. 111 та 114 КК України, відповідно до яких громадянин звільняється від кримінальної відповідальності, якщо добровільно припинив діяльність, передбачену ч. 1, та повідомив органи державної влади про вчинене [1];

3) виявлення змісту малозначності обставин порушення законодавства про державну таємницю, за наявності яких певні діяння не визнаються злочином, як у разі втрати на території режимного об'єкту документів, що містять відомості таємного характеру (ст. 329 КК України), з якими ознайомились тільки особи, що мали відповідний допуск, унаслідок чого цей випадок може розглядатися з урахуванням правил ч. 2 ст. 11 як такий, що через малозначність не становить суспільної небезпеки [11, с. 567].

Указані засоби диференціюють кримінальну відповідальність, оскільки кожен із них установлений законом, що поширюється на всі випадки вчинення відповідних діянь; має однаковий зміст для будь-якого злочину певного виду.

Центральне місце серед зазначених засобів диференціації відповідальності займає перший із названих, зокрема виділення різних видів складів злочину за ступенем суспільної небезпеки. Саме цей спосіб найбільш детально регламентований у законі. Статті про склади злочинів, виділені з урахуванням ступеня суспільної небезпеки, частіше використовуються на практиці, ніж ті, що регламентують малозначність

чи звільнення від кримінальної відповідальності за умов позитивної посткримінальної поведінки.

Відповідно до єдиного порядку забезпечення охорони державної таємниці, необхідно встановити кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України), втрату документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України), та втрату документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 422 КК України), наявність яких позначена ступенем секретності розголошеної інформації – «таємно», «цілком таємно», «особливої важливості» [1].

Не викликає сумніву, що вчинення злочину за наявності кількох ознак, з урахуванням яких диференційована кримінальна відповідальність, свідчить про більш високий ступінь його суспільної небезпеки порівняно з посяганням, яке характеризується наявністю лише однієї такої ознаки. Очевидно, що в ідеалі кваліфікація має відображати наявність одночасно кількох аналізованих ознак, відображених у формулі кваліфікації [10, с. 134]. Однак це можливе лише за умови, що кожна кваліфікувальна або особливо кваліфікувальна ознака має своє позначення – цифрою чи буквою. Стосовно інформації з обмеженим доступом, зокрема державної таємниці (як її різновиду), такого сказати не можна, адже більшість злочинів, предметом яких є зазначена інформація, на жаль, не мають кваліфікувальних та особливо кваліфікувальних ознак, що є однією з причин неефективної диференціації кримінальної відповідальності. В усіх інших випадках, коли кваліфікувальні чи особливо кваліфікувальні ознаки окремо не виділені, наявність кількох із них відображається лише у формулюванні звинувачення.

Неприпустимо кваліфікувати один злочин, учинений у кваліфікувальних ознаках, передбачених різними частинами статті КК України, за їх сукупністю, наприклад, за ч. ч. 1, 2 ст. 328 КК України [1]. У юридичній літературі без жодної аргументації вказується, що, «коли вчинено розголошення повторно, організованою групою, то необхідно кваліфікувати один злочин за ч. ч. 2 ст. 328 КК України, що і робиться на практиці» [8, с. 100]. По-друге, при цьому має місце один злочин, а не сукупність злочинів. Пропонована ж кваліфікація веде до штучного конструювання сукупності. По-третє, така кваліфікація може призвести до неправильного призначення покарання – спочатку окремо за кожною із частин статті, а потім за сукупністю. Тому наведене твердження не має надійного ні теоретичного, ні практичного обґрунтування.

Установлення кількох ознак, з урахуванням яких диференційована кримінальна відповідальність, не завжди означає, що має місце їх сукупність. Вони можуть перебувати між собою і у відносинах конкуренції, а це передбачає необхідність вибору певної ознаки, надання їй переваги перед іншими [7, с. 14].

Виходячи з викладеного вище, можемо зауважити, що за умов кримінально-правової оцінки аналізованих посягань потрібно керуватися такими

правилами: 1) скоєне кваліфікується за статтями про простий вид злочину (злочин без кваліфікувальних ознак) та сукупністю за статтею, яка «виходить» за межі кваліфікувальних або особливо кваліфікувальних ознак за відсутності конкуренції кримінально-правових норм; 2) за сукупністю кваліфікуються злочини, якщо кваліфікувальний чи особливо кваліфікувальний вид злочину не охоплює ознак, які передбачені іншим злочином.

У чинному КК України щодо охорони інформації з обмеженим доступом зустрічаються випадки, коли стаття про спеціальну норму не містить ознак, із використанням яких диференційована відповідальність за злочин, передбачений загальною нормою. Тому постає питання про те, яким чином у кваліфікації має бути врахована підвищена суспільна небезпека посягання, вчиненого за кваліфікувальних і особливо кваліфікувальних ознак, адже незбалансованість санкцій загальної і спеціальної норм істотно загострює проблему. Оскільки ідея виділення спеціальної норми з метою посилення кримінальної відповідальності фактично перетворюється на свою протилежність, то спеціальна норма містить привілейований вид злочину. Прикладів спеціальних норм, які не містять відповідних ознак, притаманних загальній нормі, можна навести досить багато. Обмежимося лише двома з них.

Так, ст. 328 КК України передбачає загальну норму про відповідальність за розголошення державної таємниці. У частині другій цієї статті відповідальність за такий злочин посилюється з урахуванням тяжкості вчинення злочину (що спричинило тяжкі наслідки). Поряд із цією загальною нормою КК України передбачає низку спеціальних норм про відповідальність за розголошення державної таємниці. Одна із них, установлена в ст. 422 КК України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів що містять такі відомості», передбачає кваліфікувальні ознаки, які притаманні для складу злочину, встановленого загальною нормою [1]. Однак при цьому незрозумілою є позиція законодавця, який за такий злочин передбачив значно нижчий розмір санкції. Так, наприклад, на підставі ч.1 ст. 70 КК України Солом'янський районний суд м. Києва 18.05.2015 року у справі № 760/8755/15-к остаточно призначив особі за ч. 1 ст. 422 КК України за сукупністю злочинів покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим у виді позбавлення волі строком на 5 (п'ять) років [3]. Інший приклад – визнання винуватим за обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 та ч.2 ст.328 КК України та призначення узгодженого покарання на підставі ч. 1 ст. 70 КК України шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим та призначити кінцеве покарання у виді позбавлення волі на строк 5 (років) із позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та правоохоронних органах строком на 3 (три) роки [2].

Звісно, можливе покарання не має братися до уваги у кваліфікації скоєного. В основі кримінально-правової оцінки мають перебувати ознаки посягання, закріплені в диспозиціях статей Особливої частини КК України. Проте саме санкція виражає оцінку суспільної небезпеки злочину, яка дана законодавцем, вона впливає на правозастосовні обставини.

Щодо оцінки злочинів, передбачених статтями про спеціальні норми, які не містять ознак, з урахуванням котрих диференційована відповідальність у загальній нормі, можливі такі підходи: 1) скоєне кваліфікується за статтею про загальну норму з урахуванням наявності передбачених нею кваліфікувальних або особливо кваліфікувальних ознак складу злочину. Проте в такому разі ігнорується наявність спеціальної норми, відкидається позиція законодавця, який диференціював кримінальну відповідальність, порушується принцип точності кримінально-правової кваліфікації. Тому не можна застосувати одночасно як статтю про спеціальну норму, так і про загальну з урахуванням наявності кваліфікувальних ознак, передбачених нею [9, с. 5].

Таким чином, кримінальну відповідальність за злочини у сфері обігу державної таємниці законодавець диференціює за ustalеними групами кваліфікуючих ознак. Так, у частинах других статей Особливої частини КК у складі такої групи становлять переважно три компоненти: вчинення злочину повторно за попередньою змовою групою осіб та вчинення злочину або заподіяння певної шкоди. Слід зазначити, що особливо кваліфікувальних ознак складу цих злочинів законодавцем майже не передбачено, внаслідок чого у КК України відбулася неефективна диференціація кримінальної відповідальності. Зазначена неефективність полягає в тому, що більшість статей КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за розголошення інформації з обмеженим доступом, на нашу думку, можна віднести до низки «мертвих» норм, тобто таких, що не використовуються у слідчій та судовій практиці.

Недоліки вказаних підходів до зазначеної проблеми очевидні. Ними є штучне конструювання сукупності злочинів під час учинення лише одного посягання, порушення правила, відповідно до якого спеціальна і загальна норма не можуть одночасно застосовуватися щодо одного і того ж посягання. При цьому наявність кваліфікувальних ознак, характерних для загальної норми, по суті, ігнорується. Для такої кваліфікації існує обґрунтування [6, с. 180], яке навряд чи можна заперечити: пріоритет статті КК України про спеціальну норму над статтею про загальну норму у їх конкуренції є аксіомою, тому під час встановлення співвідношення статей про загальну і спеціальну норми їх санкції не мають ураховуватися. Помилки законодавця, якому не вдалося належно диференціювати відповідальність, аж ніяк не мають впливати на становище особи, дії якої кваліфікуються. Тому кваліфікувальні або особливо кваліфікувальні ознаки статті про загальну норму в таких випадках не мають і не можуть враховуватися,

адже це ознаки іншої норми, а не тієї, яка підлягає застосуванню.

Отже, використання груп типової сукупності кваліфікованих та особливо кваліфікованих ознак під час конструювання складів злочинів, предметом яких є інформація з обмеженим доступом, є необхідною передумовою належної диференціації кримінальної відповідальності за ці злочини. У тому ж випадку, якщо кваліфікувальні ознаки, передбачені загальною нормою, становлять собою самостійні склади злочинів, скоєне слід кваліфікувати за сукупністю, за статтею Особливої частини КК України, яка містить спеціальну норму, та за статтями, що передбачають такі злочини. У Кримінальному кодексі диференціація відповідальності має не завжди послідовний характер. Особливо багато диспропорцій спостерігається у сфері диференціації кримінальної відповідальності за допомогою кваліфікувальних і привілейованих ознак складу злочину, передбачених ст. ст. 111, 422 КК України, а також у побудові системи санкцій цих норм [1].

Зазначені диспропорції викликані насамперед тим, що кваліфікувальна ознака по-різному змінює покарання у різних видах злочинів. До того ж санкції в низці випадків завищені. Нерідко спостерігаються невідповідності між санкціями за окремі підвиди одного злочину: основний, кваліфікований, особливо кваліфікований склади.

Недостатній рівень розробленості зазначених вище питань негативно позначається на практиці, призводить до неправильного застосування слідчим, органом дізнання, прокурором та суддею кримінально-правової кваліфікації злочинів, предметом яких є інформація з обмеженим доступом.

Досить цікавими для дослідження проблеми, що аналізується у цьому дослідженні, є також ст. ст. 328, 329 та 422 КК України. Зазначеними статтями передбачена кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці. Так, відповідно до ст. 328 КК, кримінальна відповідальність передбачена за розголошення державної таємниці, а у ст. 329 КК України передбачена кримінальна відповідальність за втрату документів, які містять відомості, що становлять державну таємницю [1]. Однак ст. 422 КК України є уніфікованою порівняно зі ст. ст. 328 та 329 КК України, тому що містить у своєму складі діяння, які передбачені у зазначених статтях, але вчиненні щодо відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю [1]. Так, у ч. 1 ст. 422 КК України передбачена кримінальна відповідальність за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, а у ч. 2 цієї ж статті передбачена відповідальність за втрату документів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю [1]. Окрім того, здається, що кваліфікувальна ознака цього злочину є більш м'яка, ніж ч. 1 цього злочину, оскільки втрата документів вчиняється, як правило, у вигляді необережності, на відміну від розголошення відомостей військового характеру, яке вчиняється у вигляді прямого або непрямого умислу. Щодо санкції ст. 422 КК

України взагалі здається не зрозумілою позиція законодавця [1]. Так, у разі розголошення відомостей військового характеру (ч. 1 ст. 422 КК України) та втрати документів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 422 КК України), передбачено однаково покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років [1]. Таким чином, за умов диференціації кримінальної відповідальності за ці злочини також порушено основні принципи кримінального права, зокрема індивідуалізації покарання.

На нашу думку, склад злочину, передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 422 КК України не може вважатися кваліфікованим, оскільки відповідальність передбачена не за основний склад злочину, обтяжений кваліфікувальною ознакою, а за окремі злочини, відмінні від тих, що передбачені частинами першої цієї статті [1]. Отже, друга частина статті використовується законодавцем не за цільовим призначенням, тому ми вважаємо негативним у такому підході те, що не тільки не акцентується увага на підвищеній небезпеці відповідного різновиду злочинної поведінки, а й різниця в суспільній небезпечності «уводиться в тінь» у межах тексту однієї статті. Крім того, опис в одній статті різних, навіть і таких, що мають дещо спільне, видів злочинів не налаштовує законодавця на диференціацію відповідальності та виділення кваліфікованих складів злочинів. Зазначене дає підстави для внесення відповідних змін до статті 422 КК України у частині вдосконалення її конструкції. Тому можливо викласти диспозицію ч. 2 вказаної статті в окремих статтях КК України, передбачивши при цьому диференціацію кримінальної відповідальності за їх вчинення за допомогою кваліфікувальних ознак, ураховуючи безпосередньо гриф обмеження доступу.

Висновки і пропозиції. Отже, враховуючи особливий, специфічний характер змісту відомостей, віднесених до державної таємниці, оцінюючи потенційну шкоду від їх втрати і масштаби можливих збитків, у таких прецедентах, коли за службовим обов'язком певного суб'єкта змістом конфіденційної інформації виступають відомості, віднесені до державної таємниці, питання про відповідальність цього суб'єкта за їх розголошення має вирішуватися в аспектах кримінальної відповідальності за розголошення саме державних секретів, а не дисциплінарних або інших заходів.

Забезпечення конфіденційності державної таємниці і службової інформації потребує повнішого правового опрацювання з погляду як кримінального права, так й інших галузей права, забезпечення ефективнішої реалізації встановлених законодавством заходів, що забезпечують охорону цієї інформації. Такий підхід до розв'язання проблем захисту суспільства від злочинних замахів на державні таємниці, впевнює у такому: 1) рівень диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу державної таємниці є неефективним; 2) у зв'язку із тим, що конструкція кваліфікованих

складів розглянутих злочинів не відповідає правилам диференціації кримінальної відповідальності, які вироблені наукою кримінального права та судовою практикою, є підстави для удосконалення в цій частині кримінального законодавства, зокрема ознаки складу злочину передбачені ч. 2 ст. 422 КК України, не є кваліфікованими видами злочину, передбаченого частиною першою відповідної статті, тому їх слід викласти в окремих статтях КК України, диференціювавши кримінальну відповідальність за їх вчинення за допомогою кваліфікувальних ознак

в окремій статті, враховуючи гриф обмеження доступу.

Таким чином, зважаючи на особливу увагу дотримання та належної реалізації гарантованого Конституцією України права на інформацію, доцільно внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на диференціацію кримінальної відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема таємної, конфіденційної та службової інформації, уніфікацію кримінально-правових норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст.131.
2. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 06.06.2017 року по справі № 569/5912/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67083607>. (дата звернення: 10.04.2018).
3. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 18.05.2015 року по справі № 760/8755/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44222629>. (дата звернення: 10.04.2018).
4. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 15.01.2018 року по справі № 161/15576/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71589136>. (дата звернення: 10.04.2018).
5. Благов Е. В. Квалификация при совершении преступления: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 200 с.
6. Каплин М.Н. Сущность дифференциации уголовной ответственности. Юридические записки ЯрГУим. П. Г. Демидова. 2001. Вып. 5. С. 180.
7. Корнеева А. В. Теоретические основы квалификации преступлений: учеб. пособие: [под ред. А. И. Рарога]. Москва: Проспект, 2010. 324 с.
8. Коташевський О. Окремі недоліки нового Кримінального кодексу України. Право України. 2002. № 11. С. 100.
9. Кругликов Л. Об унификации в уголовном праве. Уголовное право. 2006. № 5. С. 55–59.
10. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 ч. / [за заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка]. Київ: ФОРУМ, 2001. 942 с.
12. Сучасне кримінальне право України: нормативно-правові документи та судово-слідча практика : хрестоматія / [упор.: П.П. Андрушко, В.В. Кузнецов, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. В.В. Кузнецова]. Київ: Вид. В.В. Паливода, 2005. 496 с.